

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2026-356-48>

УДК 351:502.131.1:352

JEL classification Q56, R11, R58

ФАРТУШНЯК Владислав

Західноукраїнський національний університет

<https://orcid.org/0009-0007-0136-6759>

ЕКОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Екологічний розвиток територіальної громади розглянуто в статті не як один із напрямів розвитку, а як базову умову життя людей, адже саме стан довкілля визначає, чи можливе життя на території, і встановлює рамкові умови для всієї іншої діяльності громади. Актуальність теми посилюють екологічні збитки війни та скорочення природоохоронних видатків місцевих бюджетів. Мета. Розкрити й обґрунтувати зміст екологічного розвитку територіальної громади як базової умови її життєдіяльності та керованого об'єкта публічного управління. Методи. Використано системний і процесний підходи, порівняння наукових позицій, структурно-логічний аналіз нормативних та програмних документів і узагальнення офіційних статистичних даних. Результати. Показано, що наявна в літературі розбіжність між системним і процесним розумінням розвитку є не суперечністю, а розподілом ролей, оскільки природно-антропогенна система громади є системою, а її екологічний розвиток є керованим процесом змін у цій системі. Розмежовано три рівні, якими є стан, зміна та процес, і запропоновано авторське визначення екологічного розвитку територіальної громади з виділенням трьох режимів його перебігу. Складові цього розвитку систематизовано у трьох вимірах і описано три типи зв'язків між ними, що дає змогу розглядати їх як велику систему, а не як перелік елементів. Потребу в управлінні обґрунтовано шістьма підставами. Вплив екологічного розвитку на життєдіяльність громади розкрито в екологічному, економічному та іміджевому вимірах із зазначенням механізмів і форм прояву кожного. Запропоновано мінімальну систему показників з нормативними та програмними орієнтирами і згруповано способи управлінського впливу у п'ять груп із зазначенням умов їх дієвості. Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на методику вартісного оцінювання екосистемних активів окремої громади для потреб бюджетного процесу.

Ключові слова: екологічний розвиток, територіальна громада, публічне управління, життєдіяльність населення, екосистемні активи, імідж громади, індикатори екологічного розвитку, місцеве самоврядування.

FARTUSHNIAK Vladyslav

West Ukrainian National University

ECOLOGICAL DEVELOPMENT AS A CONDITION FOR ENSURING THE LIFE ACTIVITY AND DEVELOPMENT OF A TERRITORIAL COMMUNITY

[The article treats the ecological development of a territorial community not as one direction of development among many, but as a basic condition of people's life, since the state of the environment determines whether life on a territory is possible at all and sets the framework conditions for every other activity of a community. The relevance of the topic is reinforced by the environmental damage of the war and by the shrinking environmental expenditure of local budgets. Purpose. To reveal and substantiate the content of the ecological development of a territorial community as a basic condition of its life activity and as a managed object of public administration. Methods. The study applies systemic and process approaches, comparison of scholarly positions, structural and logical analysis of legal and programme documents, and generalisation of official statistical data. Results. The divergence between the systemic and the process understanding of development found in the literature is shown to be a division of roles rather than a contradiction, since the natural and anthropogenic system of a community is a system, whereas its ecological development is a managed process of change within that system. Three levels are distinguished, namely state, change and process, and an original definition of the ecological development of a territorial community is proposed together with three modes of its course. Its components are systematised along three dimensions and three types of links between them are described. The need for management is substantiated by six grounds. The influence of ecological development on the life activity of a community is disclosed in the ecological, economic and reputational dimensions. A minimum system of indicators with normative benchmarks is proposed, and the means of managerial influence are grouped into five sets with the conditions of their effectiveness. Prospects. Further research should focus on a methodology for the monetary valuation of the ecosystem assets of an individual community for the budget process.

Keywords: ecological development, territorial community, public administration, life activity of the population, ecosystem assets, community image, indicators of ecological development, local self-government.

Стаття надійшла до редакції / Received 22.07.2026

Прийнята до друку / Accepted 19.08.2026

Опубліковано / Published 27.08.2026

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

©

ФАРТУШНЯК Владислав

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Реформа місцевого самоврядування зробила територіальну громаду самостійним суб'єктом розвитку. В Україні сформовано 1469 територіальних громад [1], і кожна з них має власну ресурсну базу, ухвалює стратегічні документи та відповідає за умови життя своїх мешканців. Проте перед усіма питаннями розвитку стоїть одне простіше й важливіше. Життя людей у громаді можливе лише тоді, коли є чим дихати, що пити і на чому вирощувати їжу. Якщо повітря стає непридатним для дихання, питання про економічне зростання чи

якість послуг втрачає сенс, бо зникає той, для кого ці послуги призначені. Саме тому екологічний розвиток не є одним із багатьох напрямів розвитку громади, він є його базовою умовою і проблемою першочерговою.

Стан довкілля не просто впливає на життя громади, він встановлює рамкові умови, у межах яких вона взагалі може діяти. Обсяг доступної води визначає, які виробництва тут можливі, стан ґрунтів визначає, яким може бути сільське господарство, а спроможність території приймати відходи визначає межу її забудови. Усередині цих рамок громада шукає оптимальне поєднання соціальної та економічної діяльності, тобто екологічний розвиток створює нормальні умови нашого життя і водночас визначає простір можливого для всіх інших рішень.

Практика, однак, розходиться з цим розумінням, адже обсяг відповідальності громади за стан довкілля значно перевищує її реальні управлінські та фінансові можливості. Цю невідповідність загострили два різні чинники. Перший чинник воєнний, і станом на 16 березня 2026 р. в Україні задокументовано 10 885 випадків шкоди довкіл्लю на суму майже 6,4 трлн грн, з яких 1,34 трлн грн становлять збитки ґрунтам, а 1,15 трлн грн збитки атмосферному повітрю [2]. Другий чинник фінансовий, оскільки видатки місцевих бюджетів на охорону природи скоротилися з 2,4 млрд грн у 2021 р. до 1,2 млрд грн у 2023 р., що дає лише 0,2 % видатків за функціональною класифікацією [3]. Потреба в екологічних діях зростає швидко, а власні кошти громад на такі дії скорочуються.

Проблема при цьому не зводиться до браку коштів. У більшості стратегій розвитку громад екологічна складова присутня формально, тобто як перелік природоохоронних заходів або як загальна фраза про сталий розвиток. Причина в тому, що саме поняття залишається нечітким, і немає узгодженого розуміння того, чим є екологічний розвиток громади, з яких складових він утворений і за якими показниками його можна відстежувати. Управляти тим, що не має ні чіткого визначення, ні вимірюваних показників, неможливо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наявні дослідження можна згрупувати за п'ятьма напрямками. Перший стосується природи самого розвитку, і тут склалася виразна розбіжність позицій. Частина авторів розглядає розвиток території передусім як систему, і Н. А. Клевцевич доводить, що територіальна громада працює як система, ефективність управління якою залежить від взаємодії соціальних, економічних і політичних чинників [4]. Інші автори наголошують на процесній природі розвитку. Т. Цапик визначає розвиток як процес змін у структурі, функціях і характеристиках суспільних та економічних систем [5], а Ю. Ю. Чорій формулює соціально-економічний розвиток регіону як процес системних і позитивно спрямованих змін, кінцевим критерієм якого є підвищення рівня та якості життя населення [6]. Нижче ми покажемо, що обидві позиції описують різні сторони одного явища.

Другий напрям це економіка природного капіталу, де створено міжнародний стандарт екосистемного обліку [7]. Ключовим українським внеском тут є поняття екосистемних активів територіальних громад, яке ввела О. О. Веклич, визначивши їх як сукупність накопичених природних активів, що дають екосистемні послуги, мають вартісну оцінку та закріплені як об'єкти комунальної власності [8]. Продовженням цієї лінії стало врахування вартості екосистемних послуг ґрунтів у ціні земель [9] та врахування такої оцінки у плануванні землекористування громади [10].

Третій напрям об'єднує праці про екологічну складову якості життя. Т. Г. Васильців та О. П. Мульська показали, що якість життя залежить від природного середовища не менше, ніж від соціально-економічного [11], а зміни природно-ресурсної основи якості життя в умовах війни розкрито М. А. Хвесиком, І. К. Бистряковим, Л. В. Левковською та В. М. Мандзиком [12].

Четвертий напрям стосується іміджевого виміру екологічної якості території. Огляд емпіричних досліджень підтверджує, що орієнтований на сталість брендинг місця позитивно впливає на імідж території та лояльність відвідувачів [13], а в українському контексті М. В. Когут та І. І. Гаврилюк доводять, що бренд міста поєднує економічний, соціальний, культурний та екологічний виміри [14].

П'ятий напрям це управління екологічною політикою на місцевому рівні, у межах якого досліджено екологічну політику як стратегічний напрям діяльності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації [15], критерії ефективності управління нею [16], а також екологічне оподаткування й природоохоронні видатки місцевих бюджетів [17], тоді як зміст понять екологізації розкрито В. В. Гобелю [18] і М. Б. Нагарою [19].

Поза увагою дослідників залишається цілісний погляд на екологічний розвиток територіальної громади як на об'єкт публічного управління, тобто такий погляд, у якому визначено природу цього явища, показано склад його елементів та зв'язки між ними, розкрито форми його впливу на життєдіяльність громади й окреслено способи впливу на нього. Показово, що інституційна невизначеність характерна не лише для України, адже в прибережних муніципалітетах Литви жоден не створив окремого підрозділу і не призначив осіб, відповідальних за впровадження сталого розвитку [20].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Об'єктом дослідження є екологічний розвиток територіальної громади як базова умова забезпечення життєдіяльності населення та подальшого розвитку громади.

Предметом дослідження є сутність, структура та чинники екологічного розвитку територіальної громади, форми його впливу на життєдіяльність громади, а також способи й умови управлінського впливу на цей розвиток з боку органів місцевого самоврядування.

Мета дослідження полягає у розкритті та обґрунтуванні змісту екологічного розвитку територіальної громади як базової умови її життєдіяльності й керованого об'єкта публічного управління.

ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досягнення поставленої мети передбачає виконання шести завдань.

1. Визначити природу екологічного розвитку територіальної громади та розмежувати системне й процесне розуміння розвитку, які склалися в науковій літературі.
2. Розкрити складові екологічного розвитку як велику систему та описати типи зв'язків між ними.
3. Систематизувати чинники екологічного розвитку за походженням і за керованістю з боку органів місцевого самоврядування.
4. Обґрунтувати необхідність управління екологічним розвитком територіальної громади.
5. Виявити форми впливу екологічного розвитку на життєдіяльність громади в екологічному, економічному та іміджевому вимірах.
6. Визначити способи й умови управлінського впливу на екологічний розвиток та обґрунтувати систему показників для його моніторингу й контролю.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Почати варто з природи самого явища, бо від того, чим ми вважаємо екологічний розвиток, залежить, що саме стає об'єктом управління і що ми будемо міряти. Названа вище розбіжність між системним і процесним розумінням має просте пояснення, адже ці підходи відповідають на різні питання. Системний показує, з чого складається об'єкт і як його частини поведуться разом, а процесний показує, як цей об'єкт змінюється в часі. Перший потрібен, коли ми описуємо будову громади та її природного середовища, другий потрібен, коли ми плануємо втручання. Суперечності між позиціями немає, оскільки природно-антропогенна система громади є системою, а її екологічний розвиток є процесом змін у цій системі, і саме така формула, до якої близько підходить Т. Цапик [5], поєднує обидва підходи.

Картина стає повнішою, якщо розрізнити три рівні, які на практиці часто змішують. Перший рівень це стан, тобто характеристики системи на певний момент часу, як-от концентрації забруднювальних речовин або лісистість. Стан статичний і порівнюється з нормативом, проте нічого не говорить про напрям руху, адже громада може мати добре повітря не через екологічну політику, а через те, що виробництво зупинилося. Другий рівень це зміна, тобто різниця між двома станами. Вона вимірювана й має напрям, проте не обов'язково є результатом чітких намірів, бо на цьому рівні видно й наслідки війни, і кліматичні коливання. Третій рівень це процес, тобто впорядкована послідовність змін, яка має тривалість, внутрішню будову, суб'єкта, мету, гроші та закріплення в рішеннях і структурах. Лише процес може бути об'єктом управління у прямому значенні, бо тільки він дозволяє ставити цілі й вносити поправки.

Практична вага цього розмежування велика. Якщо звести розвиток до стану, виникає звітна логіка управління, за якої добрі показники приймають за успіх політики. Якщо звести його до змін, виникає протилежна, фаталістична логіка, за якої громада лише реагує на зовнішні впливи. Розвиток не варто змішувати й зі зростанням, оскільки сталий розвиток допускає нульові та негативні значення окремих показників [19], а отже включає й етапи відновлення після втрат, що для України з її 6,4 трлн грн задокументованої шкоди довікллю є умовою реалістичного планування. Окремо стоїть поняття екологізації, яке означає надання екологічної якості будь-яким іншим процесам і системам [18] і тому є ширшим.

З урахуванням наведеного пропонуємо таке визначення. Екологічний розвиток територіальної громади це керований процес якісних і кількісних змін природно-антропогенної системи громади, унаслідок якого зростає її здатність відтворювати умови життєдіяльності населення та ресурсну базу господарювання без збільшення шкідливого навантаження на довкілля. Цей процес видно одночасно у трьох площинах, а саме у вимірюваних характеристиках стану довкілля, у структурі природокористування та в інституційній спроможності органів місцевого самоврядування. Залежно від того, як змінюється здатність системи відтворювати умови життєдіяльності, процес іде в деградаційному режимі, коли ця здатність знижується, у стагнаційному, коли зміни відбуваються, але здатність не зростає, або у відтворювальному, коли вона зростає.

Питання про складові має два прочитання, які варто розрізняти. Перше стосується того, з яких елементів утворений сам процес екологічного розвитку, друге того, у чому полягає екологічна складова розвитку громади в цілому, тобто екології розвитку як якісної характеристики всіх напрямів місцевої політики. Обидва прочитання доповнюють одне одного, а разом вони утворюють велику систему з трьох вимірів.

Предметно-об'єктний вимір відповідає компонентній логіці природоохоронного законодавства. Він охоплює атмосферне повітря, води, землі та ґрунти, біотичну складову, відходи й клімат і закріплений у повноваженнях місцевих рад щодо місцевих екологічних програм, цільових природоохоронних фондів і інформування населення про екологічний стан [21], а також у повноваженнях виконавчих органів у сфері

регулювання земельних відносин та охорони довкілля [22]. Процесно-управлінський вимір охоплює визначення цілей, гроші, кадри, моніторинг, участь громадськості та оцінювання результату. Саме він перетворює набір окремих заходів у процес, і відсутність будь-якого його елемента цей процес розриває, адже програма без фінансування залишається на папері, а фінансування без моніторингу перетворюється у витрати без результату. Третій вимір найменш очевидний і водночас найважливіший для практики, бо екологія розвитку означає, що екологічна якість не є галуззю поряд із житлово-комунальним господарством, транспортом чи освітою, а є характеристикою кожної з них. Тому найсильнішим екологічним інструментом громади є не природоохоронна програма, а комплексний план просторового розвитку території, який на десятиліття наперед визначає, де стоятимуть джерела впливу, як використовуватимуться землі і якою буде екомережа, і саме тому законодавство передбачає стратегічну екологічну оцінку документів планування місцевого рівня [23] та оцінку впливу на довкілля [24].

Проте перелічити складові недостатньо, бо системний характер цього утворення видно саме у зв'язках між ними, і таких зв'язків є три типи. Перший це зв'язки між компонентами довкілля, коли зміна в одному переходить в інші, адже неналежне поводження з відходами забруднює підземні води, забруднені води погіршують якість ґрунтів, а погіршення ґрунтів знижує врожайність і підвищує ризики для здоров'я. Другий це зв'язки між компонентним і управлінським вимірами, оскільки кожен компонент довкілля має свій документ планування, своє джерело фінансування та свій показник, і розрив у будь-якій ланці робить вплив на компонент неможливим. Третій це зв'язки між екологічним виміром та іншими напрямками місцевої політики, адже рішення про розміщення промислового об'єкта є одночасно рішенням економічним, транспортним, житловим і екологічним. Саме через такий взаємозв'язок основою всіх трьох вимірів є екосистемні активи громади [8], і саме тому перехід від погляду на природоохоронні об'єкти як на джерело витрат до погляду на них як на активи, що дають потік послуг, є головною зміною, якої потребує практика.

Чинники, що визначають перебіг цього процесу, доцільно класифікувати одночасно за походженням і за керованістю з боку органів місцевого самоврядування, бо таке подвійне групування розмежовує те, що громада змінює, те, до чого вона лише адаптується, і те, на що вона впливає непрямо (табл. 1).

Таблиця 1

Чинники екологічного розвитку територіальної громади за походженням і керованістю з боку органів місцевого самоврядування

Група чинників	Приклади	Керованість з боку органів місцевого самоврядування
Природно-географічні	Кліматична зона, водність території, тип ґрунтів, рельєф, наявність цінних природних територій	Некеровані, можлива лише адаптація
Техногенно-структурні	Структура місцевої економіки, накопичена екологічна спадщина, стан інженерних мереж, полігони відходів	Частково керовані
Безпекові	Бойові дії, руйнування інфраструктури, мінна небезпека, відходи руйнування, релокація виробництв і переміщення населення	Некеровані, керованою є реакція громади
Інституційні	Обсяг повноважень, якість рішень ради, наявність відповідального підрозділу, кадрова спроможність	Керовані
Економіко-фінансові	Податкова база, частка екологічного податку в доходах, доступ до грантів і кредитів, інвестиційна активність	Частково керовані
Соціокультурні	Рівень екологічної свідомості, довіра, активність громадських організацій, готовність платити за послуги	Частково керовані
Зовнішньополітичні та регуляторні	Європейська інтеграція та адаптація <i>acquis</i> , міжнародні зобов'язання, вимоги партнерів і донорів	Некерована рамка, керованою є швидкість адаптації

Джерело: складено автором.

Найсильнішим зовнішнім чинником для українських громад залишається воєнний, і його дія не обмежується прямими збитками. Руйнування інфраструктури, релокація підприємств і масові внутрішні переміщення змінили територіальний розподіл екологічного навантаження, і центри найгостріших екологічних конфліктів змістилися зі сходу та півдня до центральних регіонів [12]. Для громад, які приймали переміщених осіб і релоковані виробництва, це означає різке зростання навантаження на мережі водопостачання, полігони відходів і зелені зони без відповідного зростання інфраструктурної спроможності.

Не менш показовим є інституційно-фіскальний чинник. До бюджетів сільських, селищних і міських територіальних громад зараховується лише 25 % екологічного податку, тоді як 45 % надходить до державного бюджету і 30 % до обласного, а податок за викиди двоокису вуглецю з 1 січня 2024 р. повністю спрямовується до спеціального фонду державного бюджету [25]. Тобто зв'язок між тим, де виникає шкода довкіллю, і тим, де беруться гроші на її компенсацію, є слабким. Додатковою проблемою є освоєння вже наявних коштів, адже природоохоронні видатки місцевих бюджетів становили 71 % надходжень екологічного податку у 2018 р., 66 % у 2019 р. і 86 % у 2020 р. [17]. Соціокультурний чинник виявляється у здатності громади сформулювати екологічний запит і проконтролювати його виконання, і тут визначальними є рівень екологічної свідомості населення та реальний доступ до екологічної інформації.

Саме взаємозв'язок складових і характер чинників дають відповідь на питання про потребу в управлінні. Коли явище утворює систему, у якій зміна одного елемента переходить на решту, а частина чинників лежить поза межами впливу громади, то без свідомого управління система рухається не туди, куди потрібно її мешканцям, і деградаційний режим стає варіантом за замовчуванням. Цей аргумент є загальним, тому нижче наведено шість конкретніших підстав.

Перша підстава пов'язана з характером екологічних благ. Чисте повітря, якість води у водоймі та здатність ґрунту відновлюватися є суспільними благами або благами спільного користування, бо доступ до них важко обмежити, а виснаження одним користувачем зменшує можливості інших. Класичні дослідження управління спільними ресурсами показали, що стійке використання таких благ забезпечує не ринок, а наявність визначених меж ресурсу, правил доступу, механізмів моніторингу та поступових санкцій, вироблених самими користувачами [26], проте саме їх запровадження і є управлінням. Друга підстава це нездатність цін врахувати зовнішні ефекти, адже витрати шкідливої для довкілля діяльності лягають на громаду, а вигоди присвоюються приватно. За даними регіонів України викидами в атмосферу зумовлено близько 16 % захворювань дихальної системи, втрати здоров'я від забруднення повітря становлять від 0,7 до 1,3 % регіонального валового продукту, а для економічно ефективного рівня чинні екологічні податки слід було б підвищити у 7–13 разів [27]. Розрив такого порядку ринок не закриває.

Третя підстава це розбіжність у часі між витратами й вигодами, оскільки природоохоронні інвестиції вимагають грошей сьогодні, а віддачу дають через десять і більше років, тобто за межами електорального циклу, і це створює постійну схильність до недофінансування, яку компенсує лише закріплення довгострокових цільових показників. Показовим прикладом є збільшення площі природно-заповідного фонду до 15 % території держави, передбачене Основними засадами державної екологічної політики України на період до 2030 року [28], при фактичних 6,9 % станом на 1 січня 2023 р. [29]. Четверта підстава це накопичувальний і нелінійний характер деградації, адже виснаження ґрунтів, забруднення підземних вод і втрата біорізноманіття накопичуються поступово, а виявляються стрибком, і управління тут працює як завчасне втручання, коли витрати на запобігання ще на порядок нижчі за витрати на відновлення.

П'ята підстава це нерівний доступ до інформації, адже значна частина екологічних впливів розсіяна в часі й просторі та непомітна для мешканців, тому обов'язок збирати відомості про екологічний стан і доводити їх до населення покладено на органи місцевого самоврядування [21], а права на доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті рішень закріплено Орхуською конвенцією [30]. Шоста підстава це розпорошеність повноважень, оскільки органи місцевого самоврядування мають істотні повноваження у сфері довкілля [22], проте державний екологічний контроль здійснює Державна екологічна інспекція, а нормативне регулювання належить центральним органам виконавчої влади, через що громади отримують делеговані природоохоронні обов'язки, не маючи дієвих інструментів контролю [15]. Масштаб проблеми підтверджує висновок Організації економічного співробітництва та розвитку, за яким щонайменше 105 із 169 завдань Цілей сталого розвитку не будуть досягнуті без належного залучення місцевого та регіонального рівня [31], тобто без дій громад національні екологічні цілі недосяжні арифметично, а не лише політично. Логіку управлінського впливу подано на рис. 1.

Вплив екологічного розвитку на життєдіяльність громади розглядається в літературі у трьох вимірах, які варто розділяти, бо вони мають різні механізми та різних адресатів. Ці виміри не є незалежними, і саме їх поєднання дає підсумковий результат, адже погіршення екологічного стану спершу знижує якість життя, потім через здоров'я й міграцію звужує економічну базу, а далі закріплюється в іміджі території, який змінюється дуже повільно.

Екологічний вимір впливу є найпрямішим, оскільки якість довкілля безпосередньо формує умови життя людей. Дослідження екологічної складової якості життя показують, що якість життя населення залежить від природного середовища не менше, ніж від соціально-економічного, а перевищення гранично допустимих концентрацій забруднювачів у водних об'єктах прямо погіршує умови життєдіяльності мешканців [11], і саме тому кінцевим критерієм розвитку території вважається підвищення рівня та якості життя населення [6]. Прояв цього виміру простий і повсякденний, а саме придатна для пиття вода, повітря без стійкого запаху, безпечні зелені зони й відсутність стихійних сміттєзвалищ.

Економічний вимір впливу працює трьома каналами. Перший канал це природний капітал. Природні активи громади дають потік послуг, значна частина якого має вартісну оцінку, проте не відображається в жодному бюджеті. Показовим є розрахунок для Коломацької територіальної громади Харківської області, за яким сукупна річна економічна цінність восьми екосистемних послуг за базовим сценарієм землекористування становить близько 250 млн грн, а за сценарієм рекультивації земель близько 483 млн грн, причому неринкові послуги переважають ринкові майже у п'ять разів [10]. Основна частина економічної цінності території залишається невидимою для бюджетного процесу і тому легко втрачається під час рішень щодо землекористування, а методичну основу для виправлення цієї сліпоти дає екосистемний облік [7]. Другий канал зв'язує довкілля з місцевими доходами та людьми. Врахування вартості екосистемних послуг ґрунтів дає істотно вищі та реалістичніші ціни земель сільськогосподарського призначення [9], і так само якість повітря та наявність зелених зон впливають на ціну нерухомості, а через неї на плату за землю. Водночас стан довкілля визначає ту частину трудового потенціалу, яку громада зберігає, і наведені вище

оцінки втрат здоров'я означають, що екологічна неспроможність оплачується не з екологічного, а з медичного, соціального та податкового бюджетів. Третій канал це доступ до зовнішнього фінансування, адже наявність ухваленого документа місцевого кліматичного або природоохоронного планування стала фактичною умовою участі в низці програм. Так, Нікопольська міська територіальна громада, приєднавшись до ініціативи Угода мерів Схід 12 грудня 2023 р., затвердила План дій сталого енергетичного розвитку та клімату до 2030 року з обсягом заходів понад 3,8 млрд грн [32].

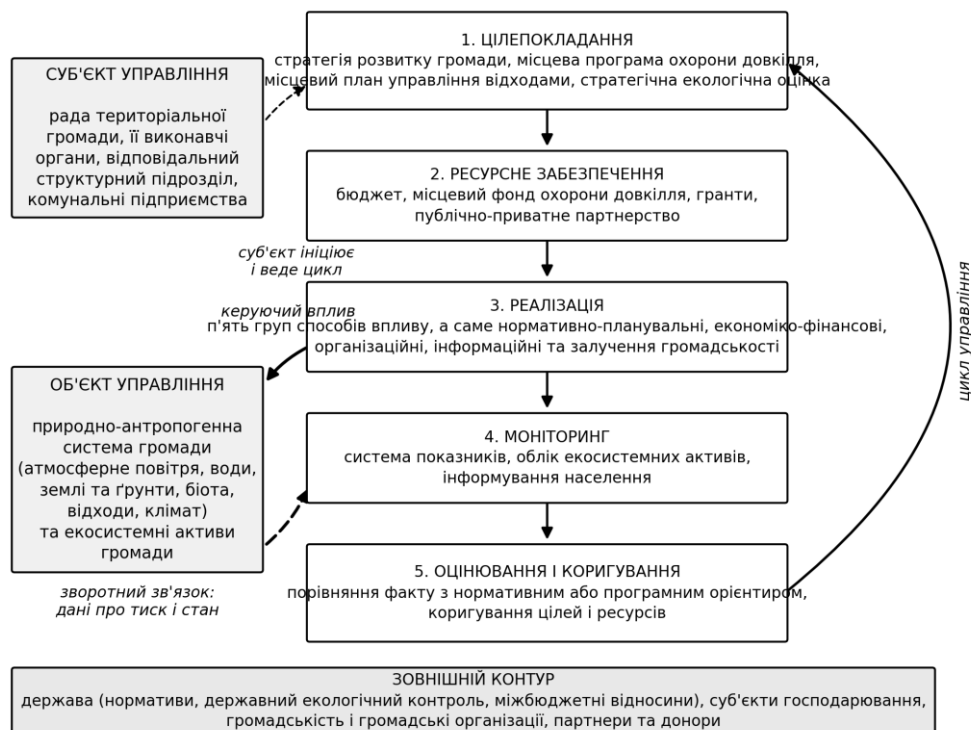

Рис. 1. Контур управління екологічним розвитком територіальної громади

Джерело: побудовано автором.

Іміжевий вимір впливу опрацьований найменше, проте практично важливий, і полягає він у тому, що екологічна якість території формує її образ в очах інвесторів, туристів, потенційних мешканців та партнерів. Українські дослідження показують, що бренд міста поєднує економічний, соціальний, культурний та екологічний виміри, і екологічні цілі стоять у структурі брендингу окремою групою [14], а огляди емпіричних робіт підтверджують, що орієнтований на сталість брендинг місця позитивно впливає на імідж території та на лояльність відвідувачів [13]. Водночас екологічна складова іміджу описується в літературі переважно загально, без прив'язки до вимірюваних показників. Прояви цього виміру для громади цілком конкретні, а саме готовність інвестора розглядати територію, спроможність утримати молодь і здатність позиціонувати себе як місце для відпочинку або майданчик для чистих виробництв.

Залишається з'ясувати, як цим розвитком керувати практично. Тут доцільно розрізнити три управлінські функції, які на практиці часто змішують. Контроль означає перевірку того, чи відповідає діяльність встановленим вимогам, моніторинг означає постійне спостереження за станом довкілля та навантаженням на нього, а оцінювання означає перевірку того, чи привів управлінський вплив до бажаної зміни. Державний екологічний контроль здійснюють органи, суб'єктом яких громада не є, самоврядний контур охоплює контроль ради за виконанням власних програм, за розпорядниками коштів місцевого фонду охорони довкілля та за комунальними підприємствами, а громадський контур спирається на права доступу до інформації та участі [30].

Спільною умовою роботи всіх трьох контурів є вимірюваність. Система показників це не технічний додаток до стратегії, а передумова керованості процесу, і критерії ефективності доцільно будувати тривінево, від загальних, прив'язаних до цілей сталого розвитку, до конкретних, закріплених за окремими управлінськими структурами. Мінімальний склад такої системи наведено в табл. 2, і принциповим у ньому є те, що кожен показник має нормативний або програмний орієнтир, з яким порівнюється факт.

Таблиця 2

Мінімальна система індикаторів екологічного розвитку територіальної громади			
Блок	Індикатор	Нормативний або програмний орієнтир	Джерело даних
Атмосферне повітря	Обсяг викидів забруднювальних речовин від стаціонарних джерел на 1 км ² і на 1 особу	Зменшення до базового року, дозвільні умови	Статистична та дозвільна звітність
Водні ресурси	Частка населення, забезпеченого централізованим водопостачанням і водовідведенням	Поетапне зростання охоплення, повне охоплення міських населених пунктів	Водна стратегія до 2050 р., дані водоканалу
Землі та ґрунти	Частка деградованих і порушених земель, площа рекультивованих земель	Зменшення частки, повна рекультивация порушених ділянок	Земельний кадастр, дані громади
Біотична складова	Лісистість території, частка площі природно-заповідного фонду, площа зелених насаджень на 1 особу	Природно-заповідний фонд не менше 15 % території держави до 2030 р. [28], зростання лісистості й площі зелених зон	Держлісагентство, рішення рад
Відходи	Охоплення населення послугою та частка відходів, підготовлених до повторного використання й рециклінгу	85 % охоплення та щонайменше 70 % відновлення матеріалів до 2033 р. за Національним планом управління відходами	Місцевий план управління відходами
Клімат та енергія	Питомі викиди парникових газів, питоме споживання енергії комунальними будівлями	Скорочення викидів не менше 35 % до 2030 р. і 60 % до 2050 р. за методологією Угоди мерів	Базова інвентаризація викидів, система енергомоніторингу
Управлінська спроможність	Наявність відповідального підрозділу, рівень освоєння коштів місцевого фонду охорони довкілля, кількість оприлюднених звітів	Повне освоєння передбачених коштів, щорічна публічна звітність	Рішення ради, звіти про виконання бюджету

Джерело: складено автором на основі нормативних і програмних документів.

Способи впливу на екологічний розвиток утворюють п'ять груп, які відрізняються не лише інструментами, а й умовами застосування. Нормативно-правові та планувальні способи є найсильнішими з доступних громаді, і до них належать комплексний план просторового розвитку території та генеральні плани [21], місцеві програми охорони довкілля, місцеві плани управління відходами, а також процедури стратегічної екологічної оцінки [23] й оцінки впливу на довкілля [24]. Умовою їх дієвості є те, щоб екологічні вимоги закладалися в документ на етапі розроблення, а не додавалися до готового проекту. Економіко-фінансові способи охоплюють місцевий фонд охорони довкілля, цільові бюджетні програми, тарифну політику у сферах відходів і водопостачання, місцеві податки й пільги та публічно-приватне партнерство, і умовою їх дієвості є не обсяг, а цільове й повне використання коштів [17]. Організаційно-інституційні способи передбачають закріплення відповідальності за конкретним підрозділом або посадовою особою та співпрацю кількох громад для створення спільної інфраструктури, а умовою тут є постійний, а не тимчасовий виконавець, бо саме на цій ділянці виявлено найтипівіший провал [20]. Інформаційно-комунікативні способи включають доведення до населення інформації про екологічний стан [21], відкриті дані та публічну звітність, і умовою їх дієвості є регулярність. Способи залучення громадськості охоплюють громадські обговорення, бюджет участі та дорадчі органи, і умовою тут є реальна, а не формальна процедура участі.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Екологічний розвиток територіальної громади є базовою умовою її життєдіяльності, а не одним із напрямів розвитку, оскільки він створює нормальні умови життя людей і встановлює рамкові умови, у межах яких громада шукає оптимальне поєднання соціальної та економічної діяльності.

Розбіжність між системним і процесним розумінням розвитку, наявна в літературі, є не суперечністю, а розподілом ролей, оскільки природно-антропогенна система громади є системою, а її екологічний розвиток є керованим процесом змін у цій системі. Стан довкілля є вимірюваним зрізом цього процесу, а зміна станів його найпростішою одиницею. Складові цього розвитку утворюють велику систему з трьох вимірів, якими є предметно-об'єктний, процесно-управлінський та вимір екології розвитку, причому управлінське значення має не перелік складових, а зв'язки між ними.

Потреба в управлінні випливає з взаємозв'язку складових і підтверджується шістьма підставами, якими є характер екологічних благ, нездатність цін врахувати зовнішні ефекти, розбіжність у часі між витратами й вигодами, накопичувальний характер деградації, нерівний доступ до інформації та розпорошеність повноважень. Вплив цього розвитку на життєдіяльність громади виявляється у трьох взаємопов'язаних вимірах, якими є екологічний, економічний та іміджевий. Вони мають різні механізми, проте діють послідовно, і тому погіршення екологічного стану спершу знижує якість життя, згодом зружує економічну базу, а далі закріплюється в іміджі території.

Основні гроші на екологічний розвиток лежать не в бюджеті громади, а в господарському секторі, і тому головним способом впливу для органів місцевого самоврядування є не власні видатки, а регуляторний, планувальний і партнерський вплив на рішення інших суб'єктів. Контроль, моніторинг та оцінювання є різними функціями, а їх спільною передумовою є система показників з орієнтирами.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням методики вартісного оцінювання екосистемних активів конкретної громади, придатної для бюджетного процесу, та з обґрунтуванням переліку показників екологічного розвитку, який можна вбудувати в наявну систему звітності громад без надмірного адміністративного навантаження.

Література

1. Територіальні громади. Децентралізація : офіційний портал. URL: <https://decentralization.gov.ua/gromada>
2. Наслідки збройної агресії росії в Україні зафіксовано 10 885 випадків шкоди довкіллю на суму 6,4 трлн грн : новина від 17.03.2026. Міністерство економіки та довкілля України. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/ddc09c85-a606-447e-b944-688f5c908f54>
3. Онищук І. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. Всеукраїнська асоціація об'єднаних територіальних громад. 01.03.2024. URL: <https://hromady.org/en/analiz-miscevix-byudzhety-za-2023-rik/>
4. Клевцевич Н. А. Територіальна громада. Наукові підходи до визначення сутності та перспективи розвитку. Здобутки економіки: перспективи та інновації. 2024. № 9. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13372474>
5. Цапик Т. Управління розвитком територіальної громади. Проблема вибору методологічного підходу. Вісник економіки. 2024. № 3. С. 60–72. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2024.03.060>
6. Чорій Ю. Ю. Соціально-економічний розвиток регіону як економічна наукова дефініція. Економіка та суспільство. 2023. № 57. С. 311–316. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-135>
7. System of Environmental-Economic Accounting — Ecosystem Accounting (SEEA EA) : ST/ESA/STAT/SER.F/124. New York : United Nations, 2024. URL: <https://seea.un.org/ecosystem-accounting>
8. Веклич О. О. Сутнісна характеристика екосистемних активів територіальних громад. Ефективна економіка. 2020. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.17>
9. Веклич О. О., Бойко Є. О. Ціна землі сільськогосподарського призначення з урахуванням вартості екосистемних послуг ґрунтів. Економіка України. 2021. Т. 64, № 11 (720). С. 39–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.11.039>
10. Soloviy I., Kuryltsev R., Hernik J., Kryshenyk N., Kuleshnyk T. Integrating ecosystem services valuation into land use planning: case of the Ukrainian agricultural landscapes. Forests. 2021. Vol. 12, iss. 11. Art. 1465. DOI: <https://doi.org/10.3390/f12111465>
11. Васильців Т. Г., Мульська О. П. Емпіричний аналіз екологічного та соціального середовища якості життя населення Карпатського регіону України. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2021. № 5, т. 2 (298). С. 45–49. URL: <https://journals.khnu.km.ua/vesnik/?p=9614>
12. Хвесик М. А., Бистряков І. К., Левковська Л. В., Мандзик В. М. Природно-ресурсні домінанти резильєнтності якості життя населення України: регіональний вимір структурних змін. Демографія та соціальна економіка. 2026. № 1 (63). С. 138–156. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2026.01.138>
13. Garanti Z., Ilkhanizadeh S., Liasidou S. Sustainable place branding and visitors' responses. A systematic literature review. Sustainability. 2024. Vol. 16, iss. 8. Art. 3312. DOI: <https://doi.org/10.3390/su16083312>
14. Когут М. В., Гаврилюк І. І. Брендинг міст як основа сталого розвитку територій. Економіка та суспільство. 2024. № 70. С. 41–48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-23>
15. Чечель А. О., Мороз Є. О. Екологічна політика держави як стратегічний напрям розвитку та діяльності органів місцевого самоврядування за умов децентралізації (на прикладі Запорізької області). Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2021. Т. 32 (71), № 1. С. 77–88. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.1/15>
16. Буканов Г. М. Критерії ефективності державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2020. Т. 31 (70), № 6. С. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.6/05>
17. Сучек С. І. Екологічний податок та екологічні видатки місцевих бюджетів України. Економіка та суспільство. 2021. № 30. С. 197–203. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-55>
18. Гобела В. В. Теоретичний аналіз екологізації як суспільно-економічного феномену. Ефективна економіка. 2019. № 6. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.6.42>
19. Нагара М. Б. Сталий розвиток: трансформація парадигми в умовах екологізації економіки. Інноваційна економіка. 2021. № 5–6. С. 36–42. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.5-6.5>
20. Grigoliene R., Kiyak D., Olsauskas V., Juknyte-Petreikiene I. Public governance of sustainable development implementation: a case study of coastal municipalities in Lithuania. Sustainability. 2025. Vol. 17, iss. 18. Art. 8170. DOI: <https://doi.org/10.3390/su17188170>

21. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
22. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
23. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>
24. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>
25. Справляння та розподіл екологічного податку у 2024 році : новина від 13.09.2024. Головне управління ДПС у Львівській області. URL: <https://lv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/821664.html>
26. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>
27. Kubatko O., Kubatko O. Economic estimations of air pollution health nexus. Environment, Development and Sustainability. 2019. Vol. 21, iss. 3. P. 1507–1517. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10668-018-0252-6>
28. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>
29. План України із заповідання цінних природних територій до 2030 р. виконаний на 3,5 % : аналітичний матеріал від 23.02.2023. Українська природоохоронна група. URL: <https://uncg.org.ua/plan-ukrainy-iz-zapovidannia-tsinnnykh-prirodnykh-terytorij-do-2030r-vykonanyj-na-3-5/>
30. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus, 25 June 1998) : status of ratification. UNECE. URL: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/status-ratification>
31. A Territorial Approach to the Sustainable Development Goals: Synthesis Report : OECD Urban Policy Reviews. Paris : OECD Publishing, 2020. DOI: <https://doi.org/10.1787/e86fa715-en>
32. Затверджено План дій сталого енергетичного розвитку та клімату Нікопольської міської територіальної громади до 2030 року : новина від 23.12.2024. Нікопольська міська рада. URL: <https://www.nikopol-nirada.dp.gov.ua/news/zatverdzheno-plan-dii-staloho-enerhetychnoho-rozvytku-ta-klimatu-nikopolskoi-miskoi-terytorialnoi-hromady-do-2030-roku>

References

1. Decentralization. (n.d.). *Terytorialni hromady* [Territorial communities]. <https://decentralization.gov.ua/gromada>
2. Ministry of Economy and Environment of Ukraine. (2026, March 17). *Naslidky zbroinoi ahresii Rosii: V Ukraini zafiksivano 10 885 vypadkiv shkody dovkilliu na sumu 6,4 trln hrn* [Consequences of Russia's armed aggression: 10,885 cases of environmental damage worth UAH 6.4 trillion recorded in Ukraine]. <https://me.gov.ua/News/Detail/ddc09c85-a606-447e-b944-688f5c908f54>
3. Onyshchuk, I. (2024, March 1). *Analiz mistsevykh biudzhetyv za 2023 rik* [Analysis of local budgets for 2023]. All-Ukrainian Association of United Territorial Communities. <https://hromady.org/en/analiz-miscevix-byudzhetyv-za-2023-rik/>
4. Klievtsiievych, N. A. (2024). *Terytorialna hromada. Naukovi pidkhody do vyznachennia sutnosti ta perspektyvy rozvytku* [Territorial community: Scientific approaches to defining the essence and development prospects]. *Zdobutky ekonomiky: Perspektyvy ta innovatsii*, (9). <https://doi.org/10.5281/zenodo.13372474>
5. Tsapyk, T. (2024). *Upravlinnia rozvytkom terytorialnoi hromady. Problema vyboru metodolohichnoho pidkhodu* [Territorial community development management: The problem of choosing a methodological approach]. *Visnyk ekonomiky*, (3), 60–72. <https://doi.org/10.35774/visnyk2024.03.060>
6. Chorii, Yu. Yu. (2023). *Sotsialno-ekonomichni rozvytok rehionu yak ekonomichna naukova definitsiia* [Socio-economic development of the region as an economic scientific definition]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (57), 311–316. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-135>
7. United Nations. (2024). *System of Environmental-Economic Accounting—Ecosystem Accounting (SEEA EA)* (ST/ESA/STAT/SER.F/124). <https://seea.un.org/ecosystem-accounting>
8. Veklych, O. O. (2020). *Sutnisna kharakterystyka ekosystemnykh aktiviv terytorialnykh hromad* [Essential characteristics of ecosystem assets of territorial communities]. *Efektivna ekonomika*, (5). <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.17>
9. Veklych, O. O., & Boiko, Ye. O. (2021). *Tsina zemli silskohospodarskoho pryznachennia z urakhuvanniam vartosti ekosystemnykh posluh gruntiv* [The price of agricultural land taking into account the value of soil ecosystem services]. *Ekonomika Ukrainy*, 64(11), 39–54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.11.039>
10. Soloviy, I., Kuryltsev, R., Hernik, J., Kryshenyk, N., & Kuleshnyk, T. (2021). *Integrating ecosystem services valuation into land use planning: Case of the Ukrainian agricultural landscapes*. *Forests*, 12(11), Article 1465. <https://doi.org/10.3390/f12111465>
11. Vasylytsiv, T. H., & Mulska, O. P. (2021). *Empirichniy analiz ekolohichnoho ta sotsialnoho seredovyscha yakosti zhyttia naselennia Karpatskoho rehionu Ukrainy* [Empirical analysis of the environmental and social environment of the quality of life of the population of the Carpathian region of Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 5(2), 45–49. <https://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=9614>
12. Khvesiyk, M. A., Bystriakov, I. K., Levkovska, L. V., & Mandzyk, V. M. (2026). *Pryrodno-resursni dominanty rezylentnosti yakosti zhyttia naselennia Ukrainy: Rehionalnyi vymir strukturnykh zmin* [Natural resource determinants of the resilience of the quality of life of Ukraine's population: Regional dimension of structural changes]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika*, (1), 138–156. <https://doi.org/10.15407/dse2026.01.138>
13. Garanti, Z., Ilkhanizadeh, S., & Liasidou, S. (2024). *Sustainable place branding and visitors' responses: A systematic literature review*. *Sustainability*, 16(8), Article 3312. <https://doi.org/10.3390/su16083312>
14. Kohut, M. V., & Havryliuk, I. I. (2024). *Brendynh mist yak osnova staloho rozvytku terytorii* [City branding as a basis for sustainable territorial development]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (70), 41–48. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-23>
15. Chechel, A. O., & Moroz, Ye. O. (2021). *Ekolohichna polityka derzhavy yak stratehichniy napriam rozvytku ta diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia za umov detsentralizatsii (na przykladi Zaporizkoi oblasti)* [State environmental policy as a strategic direction of local self-government under conditions of decentralization (on the example of Zaporizhzhia region)]

for the development and activities of local self-government bodies under decentralization: The case of Zaporizhzhia region]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, 32(71), 77–88. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.1/15>

16. Bukanov, H. M. (2020). Kryterii efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia u sferi realizatsii ekolohichnoi polityky na rehionalnomu rivni [Criteria for the effectiveness of public administration in implementing environmental policy at the regional level]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, 31(70), 26–31. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.6/05>

17. Suchek, S. I. (2021). Ekolohichni podatok ta ekolohichni vydatky mistsevykh biudzhetyv Ukrainy [Environmental tax and environmental expenditures of local budgets of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (30), 197–203. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-55>

18. Hobela, V. V. (2019). Teoretychnyi analiz ekolohizatsii yak suspilno-ekonomichnoho fenomenu [Theoretical analysis of greening as a socio-economic phenomenon]. *Efektivna ekonomika*, (6). <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.6.42>

19. Nahara, M. B. (2021). Stalyi rozvytok: Transformatsiia paradyhmy v umovakh ekolohizatsii ekonomiky [Sustainable development: Transformation of the paradigm in the context of economy greening]. *Innovatsiina ekonomika*, (5–6), 36–42. <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.5-6.5>

20. Grigoliene, R., Kiyak, D., Olsauskas, V., & Juknyte-Petreikiene, I. (2025). Public governance of sustainable development implementation: A case study of coastal municipalities in Lithuania. *Sustainability*, 17(18), Article 8170. <https://doi.org/10.3390/su17188170>

21. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991, June 25). *Pro okhoronu navkolyshnogo pryrodnoho seredovyshcha* [On environmental protection] (Law of Ukraine No. 1264-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

22. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997, May 21). *Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini* [On local self-government in Ukraine] (Law of Ukraine No. 280/97-VR). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-bp>

23. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018, March 20). *Pro stratehichnu ekolohichnu otsinku* [On strategic environmental assessment] (Law of Ukraine No. 2354-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>

24. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017, May 23). *Pro otsinku vplyvu na dovkillia* [On environmental impact assessment] (Law of Ukraine No. 2059-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>

25. Main Department of the State Tax Service in Lviv Region. (2024, September 13). *Spraviannia ta rozpodil ekolohichnoho podatku u 2024 rotsi* [Collection and distribution of environmental tax in 2024]. <https://lv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/821664.html>

26. Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>

27. Kubatko, O., & Kubatko, O. (2019). Economic estimations of air pollution health nexus. *Environment, Development and Sustainability*, 21(3), 1507–1517. <https://doi.org/10.1007/s10668-018-0252-6>

28. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019, February 28). *Pro Osnovni zasady (stratehiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku* [On the basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030] (Law of Ukraine No. 2697-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

29. Ukrainian Nature Conservation Group. (2023, February 23). *Plan Ukrainy iz zapovidannia tsinnykh pryrodnykh terytorii do 2030 r. vykonanyi na 3,5%* [Ukraine's plan for protecting valuable natural areas by 2030 has been implemented by 3.5%]. <https://uncg.org.ua/plan-ukrainy-iz-zapovidannia-tsinnykh-pryrodnykh-terytorij-do-2030r-vykonany-na-3-5/>

30. United Nations Economic Commission for Europe. (n.d.). *Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters (Aarhus, 25 June 1998): Status of ratification*. <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/status-ratification>

31. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *A territorial approach to the Sustainable Development Goals: Synthesis report*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/e86fa715-en>

32. NIKOPOL CITY COUNCIL. (2024, DECEMBER 23). *ZATVERDZHENO PLAN DII STALOHO ENERHETYCHNOHO ROZVYTKU TA KLIMATU NIKOPOLSKOI MISKOI TERYTORIALNOI HROMADY DO 2030 ROKU* [THE SUSTAINABLE ENERGY AND CLIMATE ACTION PLAN OF THE NIKOPOL URBAN TERRITORIAL COMMUNITY UNTIL 2030 HAS BEEN APPROVED]. <https://www.nikopol-mrada.dp.gov.ua/news/zatverdzheno-plan-dii-staloho-enerhetychnoho-rozvytku-ta-klimatu-nikopolskoi-miskoi-terytorialnoi-hromady-do-2030-roku>